

Сомарчук М.В.

ад'юнкт

*(Львівський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.17

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВБИВСТВО, ПОЄДНАНЕ З ІНШИМИ ЗЛОЧИНАМИ

Розглянуто питання диференціації кримінальної відповідальності за вбивство, поєднане із іншими злочинами. На основі проведеного аналізу зроблено висновок про необхідність підвищення нижньої межі санкції за вчинення вбивства, яке аналізується. Внесено пропозицію про закріплення на законодавчому рівні неприпустимості застосування ст.ст. 69 та 81 КК України до осіб, винних у вчиненні особливо тяжких злочинів, у тому числі і вбивства, поєданого з іншими злочинами.

***Ключові слова:** диференціація кримінальної відповідальності, вбивство, межі покарання, призначення покарання, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.*

Постановка проблеми. Питання диференціації відповідальності, що мають теоретичне походження, знаходять своє відображення в офіційній позиції законодавця, а в подальшому мають істотний вплив на практику призначення покарання за певний вид суспільно небезпечного посягання. Обґрунтованість прийнятих на законодавчому рівні рішень не тільки забезпечує стабільність правозастосовної діяльності, а й в цілому сприяє дотриманню основоположних принципів кримінального права, таких як законність і справедливість.

Виклад основного матеріалу. Традиційно вважається, що склади злочинів з обтяжуючими обставинами відображають типові зміни в суспільній небезпеці діяння, передбаченого основним складом. Призначення кваліфікуючих ознак, таким чином, зводиться переважно до диференціації відповідальності, причому диференціації, яка здійснюється на законодавчому рівні, має загальнообов'язковий і максимально формалізований характер. У цьому відношенні не є винятком і склад вбивства з обтяжуючими обставинами, де ознака пов'язаності виступає в ролі головного чинника, що впливає на зміну меж відповідальності по відношенню до основного складу.

У той же час, як показує аналіз санкцій чч. 1 і 2 ст. 115 КК України, межі покарання за простий і кваліфіковані види вбивств відрізняються незначно. Відповідно до ч. 1 цієї статті, суд може призначити винному покарання у вигляді позбавлення волі строком від семи до п'ятнадцяти років. При цьому мінімальною межею покарання за ч. 2 зазначеної статті є десять років позбавлення волі, максимальним – п'ятнадцять років позбавлення волі. Таким чином, розрив між мінімальними межами покарання за просте вбивство і кваліфікованого виду становить усього три роки. Взагалі відсутній «розкид» у термінах позбавлення волі під час аналізу максимальних меж покарання. В

інших же випадках покарання у вигляді позбавлення волі (терміном від семи до п'ятнадцяти років) при кваліфікації дій винного за ознаками вбивства, поєднаного з іншими злочинами, знаходиться в рамках санкції, передбаченої за простий склад вбивства.

Отже, правозастосовні органи здатні реагувати на більш високі показники суспільної небезпечності посягання, призначаючи покарання лише в межах від десяти до п'ятнадцяти років позбавлення волі. В усіх інших випадках про формалізовані критерії диференціації відповідальності, згідно з якими в особи, яка призначає покарання, не було б настільки широких рамок розсуду, вести мову не можна. Вибір, наявний у суду, свідчить про слабку позицію законодавця з цього питання і необхідність зміни в цілому підходу до правової регламентації критеріїв поділу відповідальності у випадках поєднання вбивства з іншими злочинами.

Як показує вивчення розмірів покарань за вбивство, на законодавчому рівні саме розділення відповідальності, коли відсутня можливість її зрівняння у простому і кваліфікованому видах посягання, практично не існує.

Аналізуючи правила, які стосуються змісту кваліфікуючих ознак, Козлов А.П. вказує на безумовність або обов'язковість «перепаду в рівні суспільної небезпеки діяння у випадках, коли його супроводжує відповідна обставина, яка претендує на роль кваліфікуючої ознаки. Наявність такого перепаду зумовлює необхідність застосування інших меж призначення покарання, нової санкції» [1, с. 56].

Солідарність висловлює і Бажанов М.І.: «...зміна рамок санкції кваліфікуючими ознаками відображає зміну рівня суспільної небезпеки скоєного...» [2, с. 31], що, у свою чергу, має знаходити підтвердження в конкретних видах і розмірах покарань. Автором, на нашу думку, абсолютно справедливо звернуто увагу на необхідність законодавчого конструювання санкцій кваліфікованих складів з «перекриттям» мінімальної межі виду та розміру покарання, передбаченого санкцією основного складу. Наприклад, при встановленні покарання у виді позбавлення волі за просте вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) терміном від семи до п'ятнадцяти років санкція кваліфікованого складу повинна визначати рамки цього виду покарання строком від чотирнадцяти до двадцяти років. Як бачимо, відповідальність особи, що скоїла вбивство, поєднане з іншими злочинами, повинна обмежуватися значно жорсткішими межами, ніж це позначено в чинній редакції ч. 2 ст. 115 КК України.

Таким чином, склалася ситуація, яка полягає в тому, що законодавець вказує правозастосовним органам лише приблизні орієнтири щодо розміру покарання, яке призначається, у вигляді позбавлення волі за будь-який з видів кваліфікованого вбивства. Тим часом поєднаність декількох злочинів, а тим паче якщо мова йде про поєднаність вбивства з іншими посяганнями, обумовлює підвищення ступеня суспільної небезпеки як самого діяння, так і особи, яка його вчинила. На наш погляд, можливість зрівнювання відповідальності за даний вид злочину і просте вбивство є неприпустимим. Відбувається нівелювання ідеї поділу відповідальності на основі вказівки у законі

обставин, які спеціально спрямовані на посилення заходів кримінальної репресії до особи, яка вчинила злочин, за наявності хоча б однієї з них. Вказівка в тексті кримінального закону ознаки поєднаності починає втрачати свій сенс, не виправдовуючи, насамперед, свого функціонального призначення – саме диференціації відповідальності. Існування будь-якої кваліфікуючої ознаки зумовлено необхідністю посилення, підвищення заходів відповідальності стосовно винного. Важливим є не сам факт іншої кваліфікації скоєного, а підсумковий результат, що виражається в подальшому збільшенні обсягу карального впливу на винного.

Такий погляд є далеко не безперечним, що знаходить своє відображення в сучасній юридичній літературі [3, с. 2]. Водночас слід визнати, що, незважаючи на безумовно різний характер засобів і способів реалізації зазначених процесів, їх існування все ж пов'язане з необхідністю досягнення єдиної мети – визначенням підсумкового покарання. Різниця полягає лише в одному: збільшення відповідальності на основі обставин, що містяться в Загальній частині КК України, здійснюється на розсуд судді на підставі та в межах санкції статті Особливої частини КК України. Отже, збільшення меж відповідальності в рамках санкції ч. 2 ст. 115 КК України є типовим, що виступає законодавчим відображенням ступеня суспільної небезпеки злочину. Законодавча конкретизація, насамперед, сприяє підвищенню ролі права у забезпеченні справедливості призначуваного судом покарання за допомогою використання авторитету і сили самого закону.

Як показав попередній аналіз санкцій чч. 1, 2 ст. 115 КК України, типова зміна меж відповідальності практично ніяк не позначається на зміні меж розсуду суду в його діяльності призначення покарання за аналізовані види вбивств. Процеси диференціації відповідальності й індивідуалізації кримінального покарання за існуючих санкцій практично зрівнюються між собою. Сформована ситуація веде до того, що надмірна довіра законодавця до правозастосовних органів у частині призначення покарання за вбивства неминуче проковує нестабільність судової практики, формування якої опиняється під впливом суб'єктивних факторів.

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині неодноразово зверталася увага на неприпустимість і помилковість конструкції санкцій з надмірно широкими межами покарання. Ситуація, коли правозастосовні органи під час однієї й тієї самої кваліфікації діяння можуть призначати покарання, розміри яких значно відрізняються один від одного, не є нормальною. В усякому разі, говорити про об'єктивність судового розсуду вже не можна. Суддя в кожному конкретному випадку виходить зі своїх власних уявлень про необхідність застосування того чи іншого виду і розміру покарання. В основі такої позиції лежить суб'єктивне ставлення конкретного судді до конкретних обставин кримінальної справи, що не може не відбитися на прийнятих ним рішеннях.

Слід погодитися з Махінчуком І. в тому, що «розриви між мінімумом і максимумом покарань розмивають законодавчу оцінку суспільної небезпеки відповідних злочинів, наділяють суд правом самому вирішувати це питання

за своїм суб'єктивним розсудом» [4, с. 83]. Особливо це небезпечно у випадках, коли у правозастосовних органів існує реальний механізм зниження відповідальності до рівня основного складу при кваліфікації дій винного за ознаками складу з обтяжуючими обставинами. Така трансформація відповідальності можлива і при різних видах вбивств, коли рішення окремої конкретної людини може нейтралізувати в цілому ідею диференціації відповідальності. На думку Бишевського Ю.В., наявність такої можливості на правозастосовному рівні є порушенням принципу законності, що саме по собі неприпустимо, і з цим необхідно боротися насамперед силою самого закону [5, с. 49].

Вітчизняним законодавцем вбивство віднесено до найбільш небезпечного виду злочинних посягань. Відповідно, вчинення посягання на життя іншої людини, поряд з іншими злочинами, представляє ще більшу загрозу суспільним відносинам, що викликано багатооб'єктним характером аналізованого виду вбивства, його поширеністю і рядом інших факторів, що свідчать про високий ступінь соціальної обумовленості відповідальності за даний вид посягання. Суспільна безпека вбивств, передбачених пп. 2, 6, 9 ч. 2 ст. 115 КК України, не піддається сумніву. Врівноваження відповідальності за умисне заподіяння смерті, поєднане з іншими злочинами, з відповідальністю за простий вид вбивства слід визнати необґрунтованим. Засоби диференціації відповідальності, якими оперує законодавець, є неефективними. Більше того, їх подальше використання в кінцевому рахунку сприятиме дестабілізації судової практики в частині призначення кримінального покарання і провокуватиме порушення основоположних положень кримінального права.

Відомо, що кваліфікація вбивства, поєднаного з іншими злочинами, передбачена різними роз'ясненнями постанов Пленуму Верховного Суду України, а також вже сформувалася судовою практикою, здійснюється не тільки за будь-яким з пунктів ч. 2 ст. 115 КК України, а й за відповідною статтею Особливої частини Кодексу. Позиція Верховного Суду України з цього питання зрозуміла: умисне заподіяння смерті іншій людині, поряд з такими злочинами, як розбій, зґвалтування, захоплення заручників та ін., представляє собою злочин, якому практично немає рівних за ступенем його суспільної небезпеки. У зв'язку з цим потрібно посилення заходів кримінальної репресії за його вчинення, реалізоване саме за рахунок подальшого складання кримінального покарання в порядку правил, встановлених у ст. 69 КК України. Проте дії органу, який дає роз'яснення, на нашу думку, не призводять до бажаного результату. У першу чергу це обумовлено некоректною регламентацією питань диференціації кримінальної відповідальності в рамках санкції ч. 2 ст. 115 КК України, а також санкцій відповідних статей Особливої частини. При існуючих межах покарання у вигляді позбавлення волі як у випадку із вбивством, так і у випадку з іншими злочинами (поєднаними із вбивством) правозастосовний орган здатний приймати рішення, які мало залежать від будь-кого: чи то законодавець, чи Верховний Суд України. Оцінюючи дії винного одночасно, наприклад, за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України та ч. 4 ст. 187

КК РФ, суд, виходячи з мінімальних меж відповідальності, встановлених у санкціях обох статей, і використовуючи правило повного складання, може призначити підсумкове покарання у вигляді позбавлення волі строком на вісімнадцять років. Кінцеве покарання, таким чином, буде лише на три роки перевищувати межу можливої відповідальності за простій вид вбивства, де немає ні кваліфікуючих обставин, ні необхідності застосування правил про складання покарань, традиційно погіршують становище винного.

Отже, поєднаність декількох діянь не свідчить про обов'язкове посилення заходів кримінальної репресії. Остаточне рішення залишається за правозастосовним органом, якому законодавець і надає можливість призначати однакове покарання при скоєнні злочинів, зазначених у різних частинах однієї і тієї самої статті. Додаткова кваліфікація не сприяє диференціації відповідальності і має здебільшого формальний характер. У розглянутому випадку залишилося подвійне поставлення вини за відсутності реального посилення відповідальності. Водночас факт ускладнення процесу кваліфікації, «посилення» його правил ще не свідчить про однозначне посилення відповідальності. У будь-якому випадку відповідальність особи, яка вчинила злочин, безпосередньо залежить не від кількості складів, які йому ставляться у вину, навіть якщо це ставлення і є подвійним, а від конкретних розмірів покарань та правил їх призначення, які встановлюються на законодавчому рівні. Інакше кажучи, яким би не була зміна правил кваліфікації, межі відповідальності залишаються практично незмінними.

Досліджуючи проблеми розділення відповідальності за вбивство, поєднане із іншими злочинами, слід також звернути увагу на ряд норм, які містяться в Загальній частині Кримінального кодексу України і безпосередньо впливають на аналізований процес. Насамперед йдеться про ст.ст. 69, 81 КК України, відповідно до яких встановлені законодавцем мінімальні межі відповідальності за аналізований вид злочину можуть бути знижені або винного може бути засуджено умовно.

Чинна редакція вказаних статей така, що їх практична реалізація також здійснюється виходячи з власних уявлень правозастосовних органів. Більш того, якщо диференціація відповідальності в санкції ч. 2 ст. 115 КК України все ж має певні межі, то в даному випадку діяльність судів рамками закону практично не обмежена. У свою чергу, відсутність законодавчої конкретизації процесу поділу відповідальності в статтях Загальної частини Кримінального кодексу дозволяє правозастосовним органам знижувати підсумкове покарання до рівня мінімальної межі, встановленої в санкції статті за простій вид вбивства.

Так, у ч. 1 ст. 69 КК України говориться, що покарання може бути призначено нижче нижчої межі, передбаченої статтею Особливої частини Кодексу, за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного. Ці обставини мають бути пов'язані з цілями і мотивами злочину, роллю винного, його поведінкою під час або після вчинення злочину, а також інши-

ми обставинами, які істотно зменшують ступінь суспільної небезпеки злочину, а також при активному сприянні учасника групового злочину розкриттю цього злочину. Якщо термін «обставин, що пом'якшують покарання» отримав хоч якийсь законодавче тлумачення, то що необхідно розуміти під «обставинами, які істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного», залишається незрозумілим. Це саме стосується і ст. 81 КК України, де говориться, що судом може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Формулювання даних статей є більш ніж неконкретними. І в одному і в іншому випадках законодавець використовує оціночні категорії, які ним не розкриваються.

Правозастосовний орган, безумовно, повинен розумно підходити до здійснення своєї діяльності. При цьому у нього завжди має бути право вибору одного, найбільш ефективного рішення з кількох наданих йому законодавцем, особливо коли мова йде про диференціацію кримінальної відповідальності. Однак рамки розсуду повинні спочатку закладатися при конструюванні усього кримінального закону і його окремих норм. При формулюванні ж ст.ст. 69, 81 КК України законодавець або нічим не обмежує правозастосовний орган, або використовує занадто невизначені критерії. Їх з'ясування вимагає додаткового трактування і не може сприяти належній практичній реалізації самої норми кримінального закону.

Можливість широкого застосування ст.ст. 69 і 81 КК України, а також велика різниця між мінімальними і максимальними межами розмірів покарань у санкціях статей, роблять спроби законодавця, спрямовані на посилення заходів боротьби зі злочинністю, допомогою диференціації відповідальності на основі показників суспільної небезпеки, неефективними. Цей процес стає більшою мірою підконтрольним правозастосовним органам, законодавець відіграє лише роль статиста, який спостерігає зі сторони і не втручається в регулювання ситуації, яка склалася.

Проблема, яка досліджується, має комплексний характер. Її рішення припускає серйозну структурну та змістовну переробку не тільки санкцій конкретних статей Особливої частини КК України, а й ряду положень, що регламентують порядок призначення покарання в рамках Загальної частини КК України. Встановлення чітких критеріїв відповідальності за вбивство, поєднане із іншими злочинами, а також правил її реалізації дозволить у цілому підвищити ефективність боротьби з даними суспільно небезпечним діянням, забезпечить дотримання основних принципів кримінального права, сприятиме стабілізації судової практики в частині призначення покарання за аналізований вид посягання. При цьому вдосконалення концепції поділу кримінальної відповідальності передбачає внесення відповідних змін безпосередньо в конкретні законодавчі приписи.

Насамперед це стосується скорочення різниці між мінімальними і максимальними межами покарання у вигляді позбавлення волі, передбаченими санкцією ч. 2 ст. 115 КК України. Таке скорочення можливо за рахунок збі-

льшення нижньої межі покарання за вбивство, поєднане із іншими злочинами, з восьми до чотирнадцяти або п'ятнадцяти років позбавлення волі. Мінімальна відповідальність за вказаний вид посягання, таким чином, буде відповідати верхній межі відповідальності, яка передбачена для простого виду вбивства. При цьому максимальна межа покарання повинна залишатися незмінною і буде складати п'ятнадцять років позбавлення волі. Зміна такого роду в першу чергу дозволить безпосередньо в тексті закону відобразити залежність диференціації відповідальності від змін суспільної небезпеки, які відбуваються в результаті поєднання вбивства з іншими злочинами.

На наш погляд, деяких змін повинні зазнати також окремі положення Загальної частини Кримінального кодексу України за рахунок включення в їх зміст ряду обмежень. З урахуванням того, що в законі не вказано конкретні критерії зниження покарання і неясно, до якої межі воно допустиме, можливе встановлення таких критеріїв у ст. 69 КК України. За основу можна взяти відомі кримінальному закону способи, наприклад за допомогою використання певної частини покарання від його мінімальної межі.

Крім того, застосування заходів, які істотно пом'якшують відповідальність, до осіб, винних у вчиненні особливо тяжких злочинів, у тому числі і вбивства, поєданого з іншими посяганнями, є неприпустимим. У редакції статті необхідно чітко позначити певні категорії злочинів, у разі вчинення яких можливе застосування положень ст. 69 КК України. До таких слід відносити тяжкі, середньої та невеликої тяжкості злочини. Аналогічним чином можливе вирішення даної проблеми і щодо умовного засудження, застосування якого також повністю знаходиться у владі судового розсуду.

Висновки. Таким чином, встановивши певні обмеження на можливість застосування ст.ст. 69, 81 КК України, законодавець, з одного боку, вирішить проблему надмірного і нерідко необґрунтованого зниження меж відповідальності за аналізований вид злочинного посягання, а з іншого – зробить роботу судів більш контрольованою і обмеженою рамками закону. Водночас правозастосовний орган також матиме можливість приймати рішення самостійно, за ним буде зберігатися право вибору найбільш справедливого і доцільного варіанта дій.

Бібліографічні посилання

1. *Козлов А. П.* Уголовно-правовые санкции : проблемы построения, классификации и измерения / А. П. Козлов. – Красноярск, 1989.
2. *Бажанов М. И.* Назначение наказания по советскому уголовному праву / М. И. Бажанов. – К., 1980.
3. *Антипов В. В.* Обстоянии, що виключають можливість застосування певних видів покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.В. Антипов. – К., 2005.
4. *Махінчук В.* Інститут покарання : критерії визначення адекватності / В. Махінчук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 9. – С. 82–84.
5. *Бышевский Ю. В.* Наказание и его назначение : учебное пособие / Ю. В. Бышевский, А. И. Марцев. – Омск, 1975.
6. *Євдокимов Д.* Застосування оціночних понять у сучасному кримінальному праві / Д. Євдокимов // Юридичний журнал. – 2009. – № 6. – С. 82–90.

7. Іванюк Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. І. Іванюк. – К., 2006.

8. Книженко О. Урахування обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, при встановленні кримінально-правових санкцій / О. Книженко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 8. – С. 80–84.

Сомарчук Н.В. Дифференциация уголовной ответственности за убийство, сопряженное с иными преступлениями. Рассмотрены вопросы дифференциации уголовной ответственности за убийство, сопряженное с другими преступлениями. На основе проведенного анализа сделан вывод о необходимости повышения нижней границы санкции за совершение анализируемого убийства. Внесено предложение о закреплении на законодательном уровне недопустимости применения ст.ст. 69 и 81 УК Украины к лицам, виновным в совершении особо тяжких преступлений, в том числе и убийства, сопряженного с иными преступлениями.

Ключевые слова: дифференциация уголовной ответственности, убийство, пределы наказания, назначение наказания, условное осуждение.

Somarchuk M.V. Differentiation of criminal responsibility for the murder, interfacing with other crimes. This paper deals with the differentiation of criminal responsibility for the killing, combined with other crimes. Based on the analysis concluded that the need to raise the lower limit penalties for murder, which is analyzed. Submitted proposal for fixation in the inadmissibility of the use of Art. 69 and 81 of the Criminal Code of Ukraine to persons guilty of heinous crimes, including murder, combined with other crimes.

Question of differentiation responsibility with theoretical origin are reflected in the official position of the legislator, and later have a significant impact on the practice of sentencing for a certain kind of socially dangerous attacks. Validity accepted in law-making not only ensures the stability of enforcement activities, but generally foster the fundamental principles of criminal law, such as the rule of law and justice.

Traditionally, the offenses of aggravated reflect typical changes in the social danger of the act provided for the first team. Purpose of aggravating circumstances, therefore, comes down to differentiation of responsibility, and differentiation, which is done at the legislative level is compulsory and most formal in nature. In this respect no exception and composition of aggravated murder, where the sign of connectedness serves as the main factor influencing the change in the limits of liability in relation to the first team.

Keywords: differentiation criminal charges, murder, sentence boundaries, sentencing, probation.

Надійшла до редакції 09.03.2016